

ابتکارات سبز در مدیریت جامع آب

۱- مقدمه

- یکی از مهمترین مسائلی که تحقق مدیریت جامع آب را در کشور با چالش مواجه ساخته عدم مشارکت مصرف کنندگان آب در پروژه های توسعه است. اجرای برنامه های مدیریت آب و فاضلاب همواره با دو چالش اصلی همراه هستند. یکی تأمین هزینه های اجرا و دیگری هزینه های دوران بهره برداری بخصوص باید توجه داشت عدم توجه عموم در حفظ و نگهداری از طرح های حفاظتی و متأسفانه در بسیاری موارد تخریب و آسیب به این طرحها موجب ناموفق شدن طرح های مدیریت آب و فاضلاب می شود. در کوهستان زاگرس مرکزی بخصوص با توجه به وسعت و سختی عبور از گذرگاهها، امکان مراقبت و حراست از طرحها، بدون مشارکت مردم به سادگی فراهم نمی شود. بنابراین وجود نهادهای مردمی بیش از پیش ضروری است. با این ترتیب، **مسئله، عدم مشارکت مصرف کنندگان آب به دلیل سازمان نیافتگی آنها، در پروژه های توسعه است**
- اگر بپذیریم که طراحی و اجرای هر برنامه ای در زاگرس با هدف مدیریت جامع آب و توسعه پایدار مستلزم همکاری ساکنین منطقه است، این سؤال مطرح است که برای ارتباط با ساکنین به چه کسانی باید مراجعه کرد. آیا می توان مسئولین نهادهای سیاسی (دهداری، بخشداری و فرمانداری) را بعنوان نمایندگان مردم پنداشت؟ بدون تردید پاسخ منفی است زیرا برنامه های حفاظت و توسعه کوهستان نیازمند همکاری تک تک مردم از تمام لایه های جامعه ذینفع است و به نظر نمی رسد نهادهای سیاسی در کشور ما تا این حد با مردم هماهنگ باشند و این مسأله ای است که طرح با آن مواجه است. البته نهادهای به ظاهر متکی به مردم از جمله شوراهای اسلامی روستاها و دیگر تشکلهایی از این قبیل وجود دارند اما عموماً این نهادها مبتنی بر نفوذ اشخاص شکل گرفته اند.
- در صورت مشارکت عمومی در قالب نهادهای قانونمند محلی است که ضمن امکان مساعدت در هزینه های ساخت توسط مردم، در مرحله بهره برداری و نگهداری نیز مردم می توانند نقش حیاتی ایفا نمایند. ایفای چنین نقشی توسط

ساکنین کوهستان زاگرس فقط در صورتی امکان‌پذیر است که سازماندهی مبتنی بر اصول دموکراتیک همراه با آگاهی‌رسانی و ایجاد انگیزه در میان این ساکنین انجام پذیرد.

• شرح خدمات ابتکارات سبز کوهستان زاگرس مرکزی هدف پروژه را "توانمندسازی تمام ذینفعان برای همکاری در برنامه‌ریزی و مدیریت یک برنامه فراگیر شامل اقدامات و پروژه‌های حفاظت و توسعه پایدار منطقه" می‌داند. بعلاوه در هدف راهبردی شماره یک برنامه حفاظت و توسعه پایدار کوهستان زاگرس مرکزی، بر "استفاده از آگاهی‌رسانی و مشارکت مردم در برنامه‌های حفاظت از محیط‌زیست..." تأکید شده است. همچنین در بررسی ادبیات ابتکار سبز در مدیریت آب و فاضلاب اتکا به همکاری و مشارکت مردم ذینفع، از اصلی‌ترین اصول کار می‌باشد و مهمتر از همه اینکه توجه به نقش مردم در برنامه‌های توسعه از اصول توسعه پایدار می‌باشد. با این مقدمه تردیدی نیست سازماندهی و جلب مشارکت ساکنین مناطق زاگرس مرکزی اولین و مهمترین برنامه برای مدیریت سبز آب و فاضلاب است.

این برنامه با هدف ایجاد زمینه مناسب برای جلب مشارکت در مطالعه، طراحی، اجرا و بهره‌برداری از منابع و تأسیسات آب و فاضلاب انجام می‌گیرد. می‌توان گفت راه‌حل مسأله نبودن مخاطب برای برنامه‌ها، ایجاد سازمان و تشکیلات متکی به عموم مردم است. در این پیشنهاد (ابتکار) با هدف ارائه روش و فرآیند سازماندهی مردم ذینفع منطقه در مدیریت سبز آب و فاضلاب تدوین شده است. فرآیند سازماندهی ساکنین با آگاهی‌رسانی به مردم همراه است و این آگاهی و در پی آن ایجاد انگیزه، ضرورت طراحی و اجرای برنامه‌های مدیریت سبز آب و فاضلاب است.

۳- اصول ابتکار سبز

• اصول توسعه پایدار، مشارکت مردم در طرح‌های توسعه را از مبانی پایداری توسعه می‌داند و از سوی دیگر توسعه یکسویه و توسط دولت انگیزه مردم را در مشارکت در طرح‌ها از میان می‌برد که خود موجب ناپایداری در طرح‌های توسعه می‌شود. این وضعیت در عموم مناطق کشور

ما که تحت تأثیر طرحهای توسعه آب قرار گرفته‌اند، مشاهده می‌شود. به عبارت دیگر یکی از عوامل ناپایداری طرحهای توسعه منابع آب، توجه نکردن به خواسته‌ها و نظرات مردم ذینفع و طراحی، اجرا و بهره‌برداری فقط مبتنی بر اصول مهندسی است. مشارکت نه تنها منافع اقتصادی مردم را بهبود می‌بخشد، بلکه باعث پذیرش محلی طرحها می‌گردد و این سازگاری می‌تواند زمینه را برای حفاظت بهتر محیط‌زیست فراهم نماید.

- توسعه منابع آب و طرحهای آب و فاضلاب و بهره‌برداری از تأسیسات ساخت شده به خودی خود فعالیت‌های مفیدی در راستای توسعه اقتصادی و رفاه عمومی هستند. ولی آنچه که اقدامات را می‌تواند به سوی مدیریت سبز آب و فاضلاب هدایت کند، مشارکت جامع ذینفع نهادمنند با سازمانهای برنامه ریز و مجری در این فرآیند توسعه‌ای است.

- مدیریت جامع منابع آب فعالیت‌های فرابخشی است و بنا به اصول مربوط به آن، ارگان‌های گوناگون متناسب با مسولیتی که در محدوده مربوط دارند، با هماهنگی و تعامل با ذینفعان مدیریت و تصمیم‌گیری میکنند (از جمله سازمانهای: آب، کشاورزی، محیط زیست و...). در این شرایط مشارکت مصرف‌کنندگان آب وقتی ممکن میشود که همانند سایر نهادهای مسول در قالبی قانونی سازماندهی شده باشند.

۴- مؤلفه‌های اجرایی و برنامه اقدامات پیشنهادی در سازماندهی ساکنین محلی با هدف مشارکت در طرحهای حفاظت زاگرس مرکزی

قبل از تشریح برنامه اجرایی، لازم است یادآور شویم که این روش بر اساس بررسی تجربی تجارب داخلی در کشور ایران و تجارب خارجی بخصوص توصیه‌های مؤسسات بین‌المللی (International Water Management Institut) IWMI و (Swiss Agency for Development and Cooperation) SDC در سازماندهی و جلب مشارکت مصرف‌کنندگان آب کشاورزی، تهیه شده است. بر اساس این تجربیات استفاده از رویکردی یکطرفه (از بالا به پایین) موجب می‌شود که

سازماندهی و ایجاد نهادهای محلی با مشکلات فراوان مواجه شوند. بر این اساس در تدوین این متدولوژی سعی شده است که اصل مهم و اساسی "دموکراتیک بودن فرآیند" در تمام مراحل رعایت شود. از مشخصات دیگر این روش این است که تمام فرآیندها برای سازماندهی اهالی محلی با اطلاع و تأیید آنها تکمیل می‌گردد. با این روش بازخوردهای لازم حین انجام طرح انجام شده و این موضوع در آینده موجب پایداری نهادهای محلی ایجاد شده خواهد شد. در این روش یک "شرکت مشاور" پشتیبانی لازم را درخصوص مواردی همچون بکارگیری نیروهای اجرایی، عملیات صحرایی، هماهنگی، اطلاع‌رسانی و آموزش، انجام خواهد داد. برای انجام طرح سازماندهی و ایجاد نهادهای محلی، سه گروه دخالت خواهند داشت که عبارتند از:

- ستاد مرکزی در شرکت مشاور (شامل: مدیر پروژه و مشاوران پروژه)؛
- تیم صحرایی (شامل: مهندسين آشنا به طرحهاي مدیریت سبز آب و فاضلاب و کارشناسان اجتماعی)؛
- داوطلبان سازمان‌دهنده اجتماعی نهادها (که در طی اجرای طرح سازماندهی شناسایی خواهند شد)؛

با این مقدمه در ادامه به بیان مراحل انجام کار می‌پردازیم.

مرحله اول - ایجاد آگاهی و توافق بین اهالی و سازمانهای محلی و تیم دستاندر کار پروژه

۱- مطالعه گزارشات موجود و بازدید از منطقه و تعیین معیارهای مناسب برای انتخاب داوطلبان محلی سازمان‌دهنده اجتماعی (SOV Social Organizer Volunteer) توضیح اینکه در هر جامعه روستایی یا شهری همواره اشخاصی یافت می‌شوند که بیش از دیگران علاقمند به انجام کارهای اجتماعی هستند. این افراد عموماً با انگیزه‌های فردی در بسیاری از کارهای گروهی جامعه خود پیشقدم می‌شوند.

۲- تعیین تیم صحرایی برای شناسایی، انتخاب، ساکنین فعال و علاقمند برای عضویت در SOVها

۳- برگزاری جلسات با SOVها برای دادن آگاهی درخصوص پروژه‌های مدیریت آب و فاضلاب و اهداف

آن، آموزش‌های تخصصی و نحوه همکاری در جمع‌آوری اطلاعات پایه محلی

مرحله دوم - برگزاری جلسات با اهالی مناطق برای بررسی مسائل پیش رو و شناخت خدمات مورد نیاز برای مدیریت سبز آب و فاضلاب

در این مرحله تیم‌های صحرایی با همکاری SOV ها و نهادهای مربوط جلسات را با اهالی برگزار خواهند نمود برای تبادل نظر بین طرفین در زمینه شناسایی، ریشه‌یابی علل مشکلات آب و فاضلاب، تقسیم مسئولیتها برای انجام کارها و چگونگی تأمین هزینه‌ها و نحوه نظارت بر پروژه‌های مدیریت سبز آب و فاضلاب و نقش آتی نهادهای محلی ایجاد شده و انتظارات مردم از نهادهای ایجاد شده.

مرحله سوم - سازماندهی

در این مرحله تیم صحرایی همراه با SOV ها جلسات مشاوره را با اهالی برای ساختار یا قالب مناسب سازمانی برای تشکیل نهادهای محلی با مشارکت مردم، نحوه عضویت اهالی، رویه انتخابات در این نهاد و دستورالعمل‌های لازم برای کارکرد مؤثر نهاد و در نهایت برگزاری جلسات انتخابات مرحله ای برگزار مینماید.

مرحله چهارم - ظرفیت‌سازی برای واگذاری کار مدیریت آب و فاضلاب به نهادها

- ۱- حتی‌الامکان برگزاری بازدید از یک پروژه موفق مشابه
- ۲- آموزش نمایندگان مناطق و روستاها برای موضوعات سازمانی و اداری، موضوعات مالی نهاد (انجمن)، مدیریت پروژه‌های حفاظت محیط‌زیست
- ۳- تدوین آئین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌ها برای وظایف و عملکرد کارکنان مختلف نهاد (انجمن)، زمان و روند نشست‌ها، شرایط عضویت، چگونگی رفع اختلافات و...

مرحله پنجم - تهیه طرح خدمات حفاظت کوهستان

بازدید پیمایشی و موردی با حضور SOV ها و اهالی از منابع و تأسیسات آب و فاضلاب و وضعیت آنها، تعیین نیازهای آب و فاضلاب، اولویتبندی نیازهای حفاظتی و نحوه پایش و ارزیابی عملکرد و دریافت بازخورد.

مرحله ششم - واگذاری وظایف بدشبینی شده به نهادهای محلی شکل گرفته

- ۱- تعیین روش و برنامه زمانی مناسب برای واگذاری کار
- ۲- انعقاد توافقنامه بین نهاد محلی با سازمانهای مسئول منطقه
- ۳- واگذاری کارها بر اساس توافقنامه به نهاد محلی

۵- مدیریت مشارکتی ابتکار سبز

عملیاتی شدن ابتکار مشارکت ساکنین و بخصوص ذینفعان کوهستان زاگرس مرکزی در مدیریت منابع آب و طرحهای آب و فاضلاب نیازمند همکاری نهادهای دولتی در منطقه است. هرچند نقش اصلی در اجرای این ابتکار بعهده شرکتهای آب منطقه ای و آب و فاضلاب و ادارات بالادستی آنها است، اما همکاری نهادهای دیگر منطقه در مؤلفه‌های مختلف این ابتکار ضرورت دارد. از جمله در: برنامه‌ریزی، بودجه‌بندی، اجرا، پایش و ارزیابی.

نگاهی به ساختار تشکیلات کمیته مدیریت کوهستان زاگرس مرکزی در منطقه آبریز و نهادهای دولتی فعال در این ساختار نشان میدهد که هر طرحی در راستای حفاظت و توسعه پایدار کوهستان زاگرس مرکزی لازم است در این چارچوب تشکیلاتی و با همکاری نهادهای تشکیل‌دهنده این ساختار به انجام برسد. در ادامه نقش هر یک از نهادهای مرتبط با اجرای ابتکار "مشارکت ساکنین در مدیریت منابع آب و طرحهای آب و فاضلاب" برای مؤلفه‌های مختلف تشریح می‌شود.

- برنامه‌ریزی

برنامه‌ریزی با شناسایی محدوده‌های مورد نظر برای سازماندهی ساکنین آغاز می‌شود و سپس انتخاب و بکارگیری یک مشاور برای انجام کار مطابق الگویی که در بند (۴) گفته شد.

نهاد جهاد کشاورزی با توجه به وظیفه قانونی برای ایجاد تشکلهای در مناطق کشاورزی دارد همراه شرکت آب منطقه‌ای عهده‌دار اصلی برنامه‌ریزی هستند. همچنین فرمانداری یا بخشداری مرتبط نیز با حمایت از اجرای طرح و همکاری توسط نهادهای غیر دولتی وابسته مثل شوراهای، در برنامه‌ریزی نقش خواهند

داشت. بدون تردید نقش محیط‌زیست بعنوان متولی اصلی در جایگاه ناظر محفوظ است.

- بودجه‌بندی

در تأمین اعتبارات مورد نیاز این اقدام، سه نهاد می‌تواند نقش ایفا کنند؛ شرکت‌های آب منطقه‌ای برای مدیریت منابع آب زیرزمینی دشتهای از محل اعتبارات احیا و تعادل‌بخشی منابع آب زیرزمینی، سازمان جهاد کشاورزی از محل اعتبارات برای تشکلهای کشاورزان و فرمانداری با استفاده از اعتبارات استانی.

- اجرا و پایش ارزیابی

اجرای طرح و پایش و ارزیابی آن توسط شرکت آب منطقه ای با همراهی سازمان جهاد کشاورزی انجام می‌شود. در مرحله پایش و ارزیابی با هدف مدیریت سبز آب و فاضلاب محیط‌زیست نظارت می‌کند.

- ارتباط با ساختار مدیریت حوضه

ارتباط اجرای ابتکار با ساختار مدیریت کوهستان، به این شکل خواهد بود که در ساختار مذکور مدیریت طرح بعهده یکی از نهادهای داخل ساختار قرار می‌گیرد که طبیعتاً از شرکت آب منطقه ای خواهد بود. زیرا اصولاً مدیریت منابع آب از وظایف این نهاد است. این نهاد در قالب مدیریت جامع حوضه آبریز با مشارکت ساختار مدیریت کوهستان، اقدام به سازماندهی مصرف‌کنندگان آب و جلب مشارکت آن‌ها در پروژه‌ها خواهد نمود.

ارتباط پروژه‌های سازمانهای منطقه با اجرای ابتکار

بدون تردید طراحی و اجرای پروژه‌های منطقه لازم است تحت تأثیر ابتکار "مشارکت ساکنین در مدیریت منابع آب و طرحهای آب و فاضلاب" قرار گیرد. بنابراین تغییراتی در نحوه طراحی و اجرای طرحهای توسعه منطقه در همسویی با این ابتکار، گریزناپذیر است. ساز و کار این ارتباط، اینگونه خواهد بود که نهادهای مختلف منطقه طرحهای توسعه یا مدیریت بهره‌برداري نهاد خود را در کمیته مدیریت کوهستان به بحث می‌گذارند و جزئیات طرح هماهنگ با ابتکار مذکور که خود تحت نظارت کمیته مدیریت می‌شود، شکل می‌گیرد.